

SURSE DE ACHIZIȚIONARE ALE CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI VECHI INSERATE ÎN ÎNSEMNĂRI OLOGRAFE (SEC. XII - XIX)

Doina DREGHICIU

Motto

*... "În satele transilvănele cartea a pătruns de timpuriu, transmițând nu simple idei, ci sisteme de gândire, viziuni despre lume, imagini capabile să formeze personalități și să cristalizeze o conștiință colectivă."
(Alexandru Duțu)*

O direcție nouă de cercetare, în cadrul căreia însemnările pe carte apar ca o sursă fundamentală, o constituie mentalitățile colective în evoluția lor. Este meritul lui Lucien Febvre de a fi deschis pentru istorici această zonă atât de amplă pentru cunoașterea universului sufletesc al comunităților umane.

De altfel reacțiile mentale ale grupurilor (comunităților) față de un eveniment sunt cel mai bogat ilustrate de însemnările olografe. În acest sens se consideră că pentru studiul mentalului colectiv românesc așa cum se oglindește în notele de carte, demersul trebuie să pornească de la mentalitatea "duratei lungi", care în concepția lui Fernand Braudel, își îndreaptă atenția spre structurile durabile ale societății definind astfel o comunitate umană pentru o perioadă generoasă de timp¹.

Privite secvențial, unele aspecte ale istoriei culturii medievale relevă faptul că drumul cel mai scurt și mai firesc spre carte a trecut prin biserică. Sub acest aspect înainte de reforme, biserica a devansat cu mult școala, spunând controlui său, chiar în mediul urban, circuitul cărților².

Utilizate fie în scop liturgic sau chiar didactic, cărțile românești străbăteau căi extrem de diverse până la cititori. Încă din veacul al XVI-lea, timp de peste două secole, punerea în circulație a cărților era destul de anevoioasă; printre piedicile care se iveau era lipsa oricăror servicii instituționalizate de difuzare și a unor librării specializați. Amintim de asemenea și regimul circulației mărfurilor, cenzura extrem

---

1. Marieta Adam Chipere, *Vechi însemnări românești ca izvor istoric*, București, 1996, p. 115-116.

2. Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat (1700-1830)*, Reșița, 1996, p. 39.

de severă exercitată de autoritățile de stat din teritoriile unde ajungea cartea³. În acest din urmă aspect cazul Transilvaniei este edificator.

Știrile privind modul de desfacere al cărților românești tipărite în intervalul amintit, sunt de cele mai multe ori sporadice. Considerând că asemenea informații, parțial inedite, menite a reface un posibil itinerar intermediar între tipografii și doritorii de carte sunt utile istoriei cărții, am apelat în prezentele considerații la câteva secvențe olografe inserate în cărți vechi păstrate în colecții ale județului Alba.

Privite în totalitate, indiferent de epocă notele manuscrise ne-au oferit detalii extrem de interesante privind așa-zisul "negoț cu cartea", nu de puține ori făcându-se chiar trimiteri la o multitudine de aspecte vizând mentalul popular.

Din lotul de tipărituri ale veacului al XVII-lea am desprins câteva însemnări în care au fost implicate personalități culturale ce au contribuit nemijlocit la tipărirea cărților în discuție. Invocăm pentru început cazul *Chiriadromionului* bălgrădean, tipăritură larg răspândită în Transilvania, păstrată pe meleagurile Albei în peste 60 de exemplare. Alături de *Noul Testament* de Bălgrad, *Chiriadromionul* s-a difuzat uneori prin grija mitropoliei editoare și a curții domnești din capitala principatului. Se pare că Mihai Iștvanovici pe atunci tânărul tipograf ce a trudit la zămislirea *Chiriadromionului* în oficina bălgrădeană a fost direct implicat în difuzarea unor tomuri ale acestei cărți. Stau ca posibile mărturii două însemnări, una purtând chiar anul tipării cărții. Este vorba de exeplarul de la Săsciori care pare să fi fost achiziționat direct de la Mitropolia Bălgradului, posibil chiar de la Iștvanovici, invocat în notă: "Cartea popii Petru din Lazu într-acest an s-au cumpărat, că s-au și tipărit la Bălgrad la mănăstire de Mihai tipograful, 1699"⁴.

În plus, prețul cărții a fost "20 de zloți" preț ce coincide cu cel fixat un an mai târziu de o comise de evaluare formată în urma unui demers oficial al soborului mitropolitan, din 18 iulie 1700, ce stabilise prețul mai sus menționat. De suma adunată de pe exemplarele vândute pare să se fi îngrijit protopopul Gheorghe de la Daia⁵ implicat și el în tipărirea cărții.

O istorie interesantă cu semnificații aparte, dincolo de actul propriu-zis al cumpărării ne-a oferit-o exemplarul *Chiriadromionului* păstrat în comuna Galda de Jos. Atestat încă din anul 1701 în folosința obștii satești de aici el a materializat înfăptuirea unui act testamentar în care a fost implicat însuși tipograful Iștvanovici pe care istoriografia îl citează după anul 1699 ca fiind "epitropul tipografiei de la Alba Iulia". Dar să dăm citire notei de pe exemplarul menționat: "Anii Domnului 1701 noiembrie 9 zile, de aceasta să știe cum să cade a ști precum au lăsat Gliga Petru la ceasul morții sale să cumpere pe seama bisericii Gălzii unde e și el îngropat unde e hramul Rojdestovovși și s-au dat această carte anume Învățătoare la toate duminici peste an și la praznice mari. Să-i fie pomeană pentru sufletul său, anume Pătru și banii au dat pe carte Petcă 15 florinți bani ungurești și s-au luat de la Mihai Tipograful, muiarea lui Gliga Petru și ca să pomenească pomenitul gospodin pe care popa sau om va vinde

3. Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore, București, 1987, p. 19.*

4. Eva Mârza, Doina Dregheciu, *Cartea românească veche în județului Alba (sec. XVI-XVII), Catalog, 1989, p. 211.*

5. Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702, Sibiu, 1998, p. 102.*

cartea aceasta pre bani, sau o va lua de la biserica Gălzii de Jos, acela om sau popă să fie proclat și afurisit de treisute și 18 părinți sfinți de Domnul Hristos din Nichea. Prin popa Ștefan”⁶.

Întrucât în vecinătatea fostei oficine bălgrădene, din veacul al XVIII-lea începe să funcționeze cu aceleași materiale tipografice oficina Blajului, ne-am îndreptat investigațiile asupra acesteia, surprinzând noi fațete privind sursele de achiziționare ale cărților blăjene pentru diverse comunități sătești din zonă.

Studii pertinente au consemnat faptul că în lipsa unor librării, difuzarea tipăriturilor se realiza prin mijlocirea oficinei Blajului care vindea, fie direct solicitanților, fie prin difuzori. Cumpărătorii erau în mod firesc, preoții de la sate, călugării, persoane din ierarhia bisericească, iar printre difuzori se remarcă deosebi dascăli școlilor rurale⁷. Sunt consemnate în epocă și unele gratuități de care beneficiau la începutul veacului al XIX-lea unii profesori de la seminarul teologic, precum și salariații tipografiei⁸.

Astfel prin intermediul unuia dintre oamenii de bază ai tipografiei blăjene un exemplar al Octoihului din 1792 identificat în comuna Lupșa, ajunge în folosința obștii de aici. Cel care oferă cartea la schimb este prefectul tipografiei Blajului, Dimitrie Popp, care s-a numărat printre cei 350 de tineri intelectuali care și-au adus contribuția la scrierea istoriei Transilvaniei în epoca renașterii naționale⁹. Această carte anume Octoih s-au dat pentru o un Testament sârbesc bisericii sau mănăstirii din Lupșa, din Tipografia Seminarului din Blaj, anul nou și sub blestem nimene să nu o derepteze de la Mănăstire și s-au dat prin Dimitrie Popa, prefectul Seminarului¹⁰.

Exemplarul unui Triod din 1813 provenind din localitatea Măhăceni, a fost de asemenea rodul unei achiziții al cărei intermediar este același Dimitrie Popp de această dată în calitate de notar și protopop al Aiudului: ”Acest Triod l-am cumpărat cu 22 Rh.fl. în canon pe seama bisericii de acolo, după judecata S. Konssistoriului Vlădicesc astăzi făcut și supt numărut 60 însemnat în protocolum, așa încât preotul nici o pretenție, fiind de aici înainte a bisericii care s-au însemnat aci pentru vremea viitoare, în Blaj, 1 martie 1817, prin mine Dimitrie Pop, notareșul Klerului și protopopul Aiudului”¹¹.

Alături de Dimitrie Popp un alt cărturar al Blajului, Izidor Albin, a mijlocit se pare, achiziționarea unui exemplar al monumentalei *Biblie* de Blaj din 1795. În al doilea deceniu al secolului al XIX-lea acesta îndeplinea funcția de notar capitular și consistorial, profesor la seminar, și prefect al tipografiei blăjene¹². În anul 1823, anul datării notei, îndeplinea și funcția de protopop al Cutului, localitate pentru care s-a făcut amintita achiziție: ”Această sfântă Biblie s-au cumpărat din kăltuiala bisericii din Kut cu 60 șasă zăci zloți, scris-am eu, Izidor Alpin, prefeactul tipografiei și protopop Kutului, în Blaj decembrie, 1823”.

6. Eva Mărza, Doina Dreghiciu, *op. cit.*, p. 188.

7. Cornel Tatai-Baltă, Teodor Smericinski, *Activitatea tipografiei din Blaj (1787-1821)*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 250.

8. *Ibidem*, p. 255.

9. Iacob Mărza, *Școală și națiune (Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, 1987, p. 197.

10. *Octoih* Blaj, 1792 (f.a.e. nr. 29116).

11. *Triod*, Blaj, 1813, (f.a.e. nr. 24587).

12. Iacob Mărza, *op. cit.*, p. 92.

Din aceeași officină tipografică pare să fi ajuns la obștea sătească din Craiova un exemplar al *Evangeliei* blăjene de la 1765 care "S-au cumpărat din sfânta mitropolie a Blajului cu zece florinți vonași și au dat banii crăiovenii (locuitorii Craivei - n.n.) și cu Nemeș Godza... din Bărbant ca să fie pre sama sfintei biserici din Craiva și s-au adus pre osteneala a lui Nemeș Godza Avraam din Bărbant ca să li se pomenească numele de preoții care vor sluji. Scris-am eu Nemeș Godza Avraam din Bărbant, cantor bisericii cei rumânești. Anul 1773, martie 17 zile..."

Un itinerar aparte l-a parcurs un exemplar al *Strasnicului* de Blaj, ediția 1817 din oficina blăjeană până în localitatea Ampoița, poposind vremelnice în satul Găureni, intrat în posesia comunității de aici prin intermediul poștei, (pe distanța Blaj - Ighiu) aspecte invocate în două însemnări de pe exemplar. "Aceasta s-ta Carte numită Strasnik este a s-tei biserici din comuna Găureni cumpărată cu 8 f.v.a., în anul 1878 din banii sfintei biserici... este adusă prin poșta din Blasiu la 9 aprilie 1878". Cea de a doua notă este menită a detalia aspecte cu privire la achiziția menționată: "... zicându cu optu fiori în arjintu luați de la koratorul Nicolae Palcău dintr-a s-tei bisearici dintră care bani 7 f. și 50 cartea și 50 krețari adusu poștii până la Ighiu, să nu îndrăznească cineva a o strămuta de la sfânta biserică sau o fura, fiindu administratoru paroh în acel timp Ioan David cel tinăru din satul Ampoița".

Proporțiile difuzării "specializate" ale vechilor tipărituri se regăsesc printre altele în răspânditul fenomen cultural tradițional al colportajului. Se apreciază că acei colportori erau oameni cu știință de carte ce apreciau învățătura fiind totodată conștienți de semnificația gestului lor. Reprezentativ pentru fenomenul cultural sunt acei colportori "specializați" sau peregrini pentru care munca cu cartea ajunsese o îndeletnicire permanentă. Din rândul acestora se detașează îndeosebi numele unor tipografii, dascăli, copişti, zugrăvi, preoți, monahi, legători de cărți, întotdeauna intelectuali cu o formație elevată pentru lumea și vremea pe care o străbat. Din categoria legătorilor-colportori par să facă parte doi mijlocitori în achiziționarea a două exemplare ale aceiași tipărituri blăjene, *Triodul* de la 1771. Astfel un exemplar a fost cumpărat pentru biserica Gârbovei de Sus "prețu ei... nouao florinți vonași și 3 petaci... La cumpăratură cărții aceștia au fost de față P.P. Toader și titori Boancă Savu și Pop Simeon și s-au cumpărat de la Toma legător de cărți din Tiuș la anii 1798, aprilie 2." Al doilea exemplar al *Triodului* a fost procurat pentru locuitorii Crăciunelului de Jos "... cu 12 florinți vonași la Blaj ducând acei bani eu, smeritul între preoți, popa Iosif, la popa Dan, legătoriu cărților blăjenilor". Păstrată fragmentar nota nu ne oferă din păcate anul achiziției cărții.

Colecția de carte a lăcașului din Reciu s-a îmbogățit, la 1 ianuarie 1830 cu 2 cărți blăjene: *Triodul* de Blaj, din 1813 și *Strasnicul* din 1817. Rod al unor bogate colecte din partea comunității, ambele tipărituri conținând mențiunea identică: "această carte s-a cumpărat de la scaunul episcopesc în anul 1830... Ianuarie întâiu", par să fi avut ca și colportori ocazionali pe "Ioan Filimon și Vasile Cănda din Reaci" inserați pe una din măturii.

Un aspect demn de semnalat este cel legat de contextul achiziționării colecției de *Minee* din oficina de la Buda. La o dată mult mai târzie decât cea direct legată de momentul achiziției, cântărețului de biserică Groza Dumitru din Cărpiniș consemna pe un exemplar al *Mineii* lunii martie, Buda, 1804: "S-au cumpărat 12 Minee cu 100 florini spre întrebuințarea bisericii la anul 1804 (?) de la Tipografia Crăiască din

Budapesta din cheltuiala Bisericii noastre a Cărpinișului". Iată deci, un concludent reper privind identificarea unor căi mai puțin uzitate vizând procurarea tipăriturilor românești solicitate de comunități sătești transilvănene.

Revenind la categoria colportorilor de carte distingem uneori pe cei "ocazionali" pe care unele însemnări ni-i identifică ca purtători de cărți din spațiul extracarpatic la cererea și pentru necesitățile unor comunități locale transilvănene. Din rândul acestora puteau să facă parte preoți plecați pentru hirotonire, învățăcei aflați la studii, păstori aflați în transumanță, în genere călători reîntorși pe meleaguri natale¹³.

Opinăm că semnatarul unei note de pe un exemplar al *Liturghiilor* de Târgoviște din 1713 poate fi perceput ca făcând achiziția într-un asemenea context: "...această sfântă Liturghie cum că o am cumpărat din sfânta Mitropolie în Târgoviște și am dat 5 orți bani buni, iară cine oru lua oru tăgătai, anatema să fie cu toată casa lui și cu toată semnificația lui în vece amănu. Scris-am eu, Ion, robul lui Dumnezeu fiul popii One de la Noșlac, anii Domnului... 1748".

O însemnare de pe un exemplar al *Triodului* de Râmnic 1731 provenind din comuna Săsciori ni-l dezvăluie ca semnatar al notei și totodată mijlocitor în achiziționarea tipăriturii, pe secretarul Episcopiei Râmnicului: "Mihai Băbeanul, secretar al Sfintei Episcopii Râmnic am fost întru ajutare la cumpărarea aceștii cărți... 1737".

Unele note olografe au dovedit că: "ceea ce nu au putut împlini domnia, instituțiile editoare și tipografiile în difuzarea cărților au dus la bun sfârșit reprezentanți ai obștilor sătești"¹⁴. Legăturile multiple permanente și strânse între provinciile românești au contribuit masiv la răspândirea cărții. Permanentă prezență a românilor transilvăneni în Muntenia și Moldova, în centrele culturale de la sud și est de Carpați a avut în acest sens un rol dintre cele mai importante. Avem în vedere, în primul rând rolul cărturarilor și al tuturor celor știutori de carte al monahilor și preoților, dascălilor și diecilor, a negustorilor și meșteșugarilor.

Târgurile au constituit mai ales în decursul secolelor XVII-XIX, locurile obișnuite și preferate de difuzare și procurare a cărților, însemnările de acest gen dezvăluindu-ne atmosfera vânzării-cumpărării unor cărți¹⁵.

Un exemplu elocvent ne este sugerat de 2 note olografe concepute sub forma unor delectabile scrisori care relevă aspecte privind cererea și oferta de carte. În acest sens exemplul *Apostolului* de București din 1774 identificat în localitatea Șugag pare să fi fost disputat de mai mulți doritori, valoarea de achiziție a cărții schimbându-se în funcție de data la care se făcuse tranzacția: "Cinstite părinte Radule di la Lomănaș (Loman - n.n.) Sănătate. De veți da zece florinți ungurești să-l țineți, iară mai jos nu-l dau, ci să-i trimiteți până la Paști sau la târg să - aduceți banii, la Târgul la Sf. Gheorghe, 1786, aprilie 2. Pop Ioan (?) din Selște". Probabil, ca urmare a nefinalizării tranzacției cea de a doua notă - epistolă scrisă trei ani mai târziu glăsuiește: "Cinstite părinte popa Ioan de la Șugag, tot fericetul bune îți pohtesc de la milostivul Dumnezeu. De multe ori mi-ai zis pentru de Ț-aș chepăta un sfântu Apostol. Acum iată, din mila lui

13. Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 21.

14. *Ibidem*, p. 20.

15. Doina Dreghiciu, *Cartea veche românească de pe valea Sebeșului, (III), Catalog, în Apulum*, XXI, 1983, p. 275-276.

Dumnezeu, ți-am căpătat unul foarte bun și cu prețul florinți ungurești douăsprăzeace, adică 12. Ș-am scris în casa lui Drăghici Ioan din Săsciori, februarie 28, 1789. Ioan Pop Seliște. Pentru banii ce să va primi să-mi trimiți pe toți la noi în Săliște sau în Susciori la Ioan Drăghici¹⁶.

Grație unor note olografe de asemenea factură, Ioan Pop din Săliște se alătură, credem acelor colportori "specializați", omniprezenți în contextul cultural transilvănean de la finele veacului al XVIII-lea.

După cum au consemnat și însemnările de carte avute în atenție, sursele de difuzare ale cărților românești vechi s-au remarcat prin diversitate în tot spațiul românesc. Fie că a fost vorba de implicarea unor personalități culturale din zonă sau din afara spațiului transilvănean, al colportorilor "ocazionali" sau "specializați"; în drumul lor de la oficiină la posesori, cărțile au avut un destin propriu urmărit și de acest modest corpus de însemnări din zonă, menit a completa o fațetă deloc neglijabilă a istoriei cărții.

SOURCES OF ACQUIRING ANCIENT ROMANIAN BOOKS FOUND IN HAND-WRITTEN NOTES (XVIITH - XIXTH CENTURY)

Summary

The hand-written notes which were in the attention of this study talk about an essential chapter of the history of books and of the romanian culture in general. Through our message we stated some signs concerning the spreading of the ancient (old) romanian books, using different ways - for exemple the printed source or the book posessors printed around Alba.

The ones who have facilitated the acquisition of book were, among others, cultural personalities, metropolitans, priests, school masters, book - "binders", "specialized" people in book-trade etc.

All these aspects sometimes interfere with traditional mentalities in or around Alba, during the medieval and modern era.